

№3

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

**ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026**

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali

23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№049864**

MUNDARIJA			
1.	Шаисламова Наргиза Кабиловна	Тижорат банклари рискларини баҳолашда стресс-тест усулидан самарали фойдаланиш	7
2.	Ashurova Nargiza Chori qizi	O‘zbekiston turizm xizmatlari bozorida gastronomik turizmni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari	19
3.	Mamatqulov Avazbek Axmadaliyevich	Oliy ta‘lim muassasalarida ichki audit tizimini raqamlashtirish mexanizimini takomillashtirish	24
4.	Sobirov Otabek Olimjonovich	Boshqaruv hisobini tashkil etishning konseptual asoslari	36
5.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Boqiyeva Zuhra Soxibjon qizi	Iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri	41
6.	Xalimov Shaxboz Xalimovich	Qishloq joylarida turizm xizmatlarini rivojlantirishning xorij tajribalari	48
7.	Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Hududlarda investitsiya mexanizmlarini takomillashtirishning institutsional va moliyaviy omillari	53
8.	Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Normatov Muslimbek No‘rbo‘ta o‘g‘li	Kredit riski	60
9.	Kurbonov Said Akbarovich	AҚШ федерал резерв тизими (ФРТ) ва унинг иқтисодиётга таъсири	67
10.	Bekmurodova Feruza Azamat kizi, Kadambaeva Charos Masharip kizi	Economic cooperation practices and development trends in Middle Eastern countries	73
11.	Mardonova Malika Asatilloevna	Xavfsiz turizm tushunchasining nazariy-uslubiy asoslari	80
12.	Alimov Baxodir Batirovich	Rivojlangan sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy holati va samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlili	85
13.	Narziyev Abror Baxtiyorovich	Moliyaviy bozorlardagi volatillik dinamikasining GARCH modellari asosida empirik tahlili	95
14.	Xoldorova Kamola Jamoliddin qizi, Murodova Dilnoza Choriyevna	O‘zbekistonda tijorat banklarini transformatsiya qilishning dolzarb masalalari	106
15.	Юсупов Бехзод Юсуп угли	Финтех-ориентированная модель комплексной оценки кредитоспособности корпоративных клиентов и её влияние на эффективность банковских решений	112
16.	Ташбаева Рано Гайбуллаевна, Ташбаев Улугбек Ванситович	Цифровая оценка конкурентоспособности предприятий HoReCa на основе Open Data и онлайн-платформ (на примере г. Ташкента)	120
17.	Баракаев Отабек Отакулович	Ўзбекистонда аудиторлик хизматлар бозорининг 2020-2025 йилларга тахлили ва уни такомиллаштириш йўналишлари	127
18.	Muradov Botir Hayat	Yevropa iqtisodiyotining yashil transformatsiyasida iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq fizik va moliyaviy risklar tahlili	140
19.	Isroiljonov Murodil Qosimjon ugli	Household Consumption, Imports, and Gross Capital Formation in Uzbekistan: Evidence from an ARDL Model	148
20.	Чориева Нигина Қахрамановна	Классик иқтисолий назариялар асосида тadbirkorlik субъектларининг экспорт салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш хусусиятлари	155
21.	Chintemirova Diyora Shuxrat qizi	Hududlar kesimida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari	160
22.	Artikov Ne‘matulla Abdusalamovich	Soliqli daromadlar oshishida sheringning iqtisodiy imkoniyatlari	166
23.	Кузиева Динора Баходировна	Узоқ муддатли активларни баҳолаш тартибини такомиллаштириш	173
24.	Умарова Гулзодахон Кодирбековна	Кичик бизнесни муқобил молиялаштиришнинг илғор хорижий тажрибалари	181
25.	Murtozayeva Zarnigor Komol qizi	Tashabbusli budget mablag‘larini ijtimoiy ehtiyojlar asosida manzilli taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish	187
26.	Baytanov O‘ralboy Miraqul o‘g‘li	Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning zamonaviy metodologik yondashuvlari	193
27.	Mardonov Akromjon Nusrat ogli	The impact of fiscal policy on the national economy	201
28.	Ostonaqulov Dilshod Ismatilla o‘g‘li	O‘zbekiston respublikasining aholi hayot sifati va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni statistik baholash	206
29.	Babaxanova Nozima Saidakbarovna	Milliy fond bozorida aksiyalarni ommaviy joylashtirish mexanizmlarini transformatsiya qilish yo‘llari	213
30.	Tilabov Nasrulla Tashmurotovich	O‘zbekistonda davlat qarz portfelini risk-diagnostics asosida boshqarish metodologiyasini takomillashtirish	220

31	Rahmonova Durdona Hasan kizi	Effective management of investment opportunities and regional economic diversification: evidence from the kashkadarya region	226
32	Xamdamov Omonullo Ne'matullayevich	Kapital bozoridan moliyaviy resurslar jalb qilishning xalqaro amaliyot tajribalari	233
33	Achilov Dilshod Marufovich	Innovatsion faoliyatning moliyaviy ta'minot manbalari va ularni samarali boshqarish yo'llari	244
34	Baratova Zumrat Xalmetjanovna	Innovatsion faoliyat bilan bog'liq moliyaviy risklarni boshqarish	253
35	Mavlyanova Yulduzxon Turg'unovna	Moliyaviy resurslarni samarali boshqarishda ERP (Enterprise Resource Planning) mexanizmidan foydalanish istiqbollari	261
36	Ishniyazov Otabek Baxodirovich	Bank faoliyatida risklarning turlari, ularni samarali boshqarish	268
37	Baxriddinov Kamoliddin Baxriddin o'g'li	Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiyaviy qaror qabul qilish amaliyotining tahlili	275
38	Qudratova Feruza Nasriddinovna	Financing decisions and value creation in an emerging economy: Evidence from the capital structure of Uzauto Motors	283
39	Xasanov Komil Mutalibjanovich	Chiqindilarni boshqarishda yevropa ittifoqi tajribasi va uni o'zbekiston sharoitida qo'llash	591
40	Orzukulova Zumrad Abdukhalik kizi, Azimova Nozimakhon Alisher kizi	Strategic brand management: review of keller's brand equity model and Aaker's brand identity system	297
41	Ollokulova Feruza Mansurovna	Davlat xususiy sheriklik rivojlanishining xorij tajribasi va undan O'zbekiston amaliyotida foydalanish imkoniyatlari	302
42	Umurzakova Dildora Sultonmaxmudovna	Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar bandligiga doir muammolarning asosiy yo'nalishlari	310
43	Jo'rayeva Zarifa Bahodir qizi	Tijorat banklarida kredit xizmatlari amaliyotining dolzarb masalalari	317
44	Tureev Azizbek Abatovich	Qoraqalpog'iston Respublikasida mevalilik tarmog'ini klasterlashning iqtisodiy samaradorligini baholash	324
45	Mirzataev Salamat Muratbaevich	Ekologik muammolar sharoitida qishloq xo'jaligi barqarorligini ta'minlashda smart texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-uslubiy asoslari	329
46	Komekova Gulzira Sharbaevna	Raqamlashtirilgan logistika tizimlari asosida sabzavotchilik mahsulotlari bozorining samaradorligini oshirish yo'llari	335
47	Qidirmiyazov Ajiniyaz Sherniyazovich	Qoraqalpog'iston Respublikasida qurilish sohasining rivojlanish holati va sun'iy intelkt asosida xizmat kursatishni rivojlantirish istiqbollari	340
48	Розиков Жалил Жалолович	Вопросы реформирование бухгалтерского учета в сельском хозяйстве	346
49	Karimov Eminjon Gapardjonovich	Sanoat korxonalarida moliyaviy tahlil axborot tizimini takomillashtirish masalalari	351
50	Toshev Nurbek Janon o'g'li	Qashqadaryo viloyatida turizm samaradorligi indeksi (TEI) asosida mintaqaviy turizm rivojlanishi dinamikasini baholash	359
51	Kurbonova Malika Akhmad kizi	Comprehensive methodology for assessing the effectiveness of digital economy technology implementation in regional economic development	365
52	Isakova Naima Ikromjonovna	Xizmat ko'rsatish korxonalarida turizmni rivojlantirish uchun strategik marketing dasturini ishlab chiqish va uni takomillashtirish yo'llari	371
53	Sultanova Nigora Xikmatxo'ja qizi	Xarajatlar hisobida ABC va BSC tizimlari integrativ tahlili	377
54	Muminova Parvina Ilhom qizi	Bank majburiyatlari hisobi va ichki auditini takomillashtirish	383
55	Abduraxmonova Munisa, Alimov Ulug'bek Baxodirovich	Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarida biznesni rivojlantirish tamoyillari va bosqichlari	389
56	Axmedov Shoymurod Azamat o'g'li	Tijorat banklarida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish samaradorligini takomillashtirish yo'llari	395
57	Xamdamov Shavkat Komilovich	Aholini ijtimoiy himoyalash moliyaviy mexanizmi samaradorligini baholashning nazariy-metodologik asoslari	402
58	Ruziyev G'anisher Usarovich	Soliqlar vositasida tadbirkorlikni rivojlantirish va bandlikni ta'minlash orqali daromadlarni oshirish hamda kambag'allikni qisqartirish masalalari	411
59	Atamuratova Gulrux Muzafarovna	Kichik biznes tizimlarining iqtisodiy mohiyati va ularni modellashtrish bo'yicha zamonaviy xorij tajribasi	419
60	Mirzayeva Charos G'ayrat qizi	Savdo va xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi o'rni: Janubiy Koreya va O'zbekiston misolida qiyosiy ekonometrik tahlil	424

61	Toshpulatov Davron Akromovich	Islom moliyasida risklarni boshqarish	437
62	Amir Xudaykulov	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq EBITda indikatorini hisobga olishning o'ziga xos xususiyatlari	451
63	Тожибоева Дилором	Иқтисодий фикрлаш тарзи ва унинг қарор қабул қилиш назариясида туган ўрни	459
64	Azimov Islom Xolmurodovich	Xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning xorijiy tajribalari va O'zbekistonga qo'llash imkoniyatlari	471
65	Xadjibekova Aziza Akbarovna	Tashqi va ichki turizmni rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining asosiy funktsiya va prinsiplari	477
66	Насирова Хатидже Камолжоновна	Методологические основы интеграции ESG-принципов в систему управления инвестиционной привлекательностью промышленных предприятий Республики Узбекистан	484
67	Azimova Malika Rustamovna	NPVfr modifikatsiyalangan ko'rsatkich asosida O'zbekiston xizmatlar sohasidagi franchayzing loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholash	494
68	Razzakov Jasur Xamraboyevich	Korporativ biznes sektorini moliyalashtirishga ta'sir qiluvchi omillar tahlili	501
69	Sulaymanov Akrom Isamiddinovich	O'zbekiston bank tizimida uzoq muddatli moliyalashtirishning tarkibiy nomutanosibligi va ssenariyli erta ogohlantirish chegaralari	507
70	Azizkulov Baxtiyor Xushvaktovich, Xasanova Dilnoza Jamshid qizi	Samarqand viloyatiga jalb qilingan investitsiyalarni iqtisodiy tahlili va ulardan foydalanishning imkoniyatlari	519
71	Amonova Nazokat Utkurovna	Improving the mechanisms of financing investment activities in the context of economic modernization	526
72	Xonova Nodira Fazliddinovna	Kraufdfunding platformalari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish yo'llari	534
73	Kurbanova Shaxnoza Yuldashbayevna	Qurilish materiallari sanoatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalarning roli	544
74	Umarov Abduvahob Tursunovich	Mintaqalarni barqaror rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari	550
75	Nematullayev Hamidullo Azizillo o'g'li	Xorijiy davlatlar qarzini boshqarishga doir tajribalari va milliy amaliyotda foydalanish imkoniyatlari	557
76	Bozorov Xayrulla Xaitboyevich	Farg'ona viloyatida biznesni rivojlantirishda jalb qilinayotgan investitsiyalarning ahamiyati	565
77	Умаров Баходир Султанович	Совершенствование налогового администрирования крупных предприятий реального сектора экономики	570
78	Ergashev Rustam Rajabovich	Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini dalillarga asoslangan holda joriy etish va monitoring qilish modeli	579
79	Ergashev Azizxon Avazxon o'g'li	O'zbekistonda tijorat banklari moliyaviy xizmatlar metodologiyasini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari	589
80	Хамдамов Сардор Фармон угли	Sanoat kompaniyalarining davlat xaridlarida narx shakllanishi va raqobat muhiti: lot darajasidagi ma'lumotlar tahlili	595
81	Nabixo'jayeva Dilafr'o'z Sobir qizi	O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotning shakllanishida ayollar intellektual mehnatini boshqarish tizimini takomillashtirish	600
82	Zokirov Sardor To'lqin o'g'li	Raqamli platformalar orqali hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini takomillashtirish	607
83	Umaraliyev Sanjar Sultonaliyevich	Hududlar investitsion jozibadorligini oshirishda institutsional muhitning roli	612
84	Axmedova Nigora Djabbaraliyevna	Budjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va ichki audit xizmatining nazariy asoslari	618
85	Davronov Doniyor Elmuratovich	Davlat moliyaviy nazoratida axborot texnologiyalarini qo'llash	625
86	Xolmurotov Fozil Saribayevich	Eksport faoliyati hududiy iqtisodiy o'sishning drayveri sifatida: Xorazm viloyati misolida	632
87	Saburov Javohir Kaxramon o'g'li	Mintaqaviy eksport diversifikatsiyasini o'lchash usullari: nazariy-uslubiy tahlil va Xorazm viloyati misolida aprobatsiya	844
88	Mirzaaxmedov Xamidullo Saydamatovich	Farg'ona iqtisodiy mintaqasida investitsion salohiyatdan foydalanishning hududiy tafovutlari va rivojlanish omillari	351
89	Aliyev Ma'ruf Komiljon o'g'li	Kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish	358

KIMYO SANOATI KORXONALARIDA QARZ YUKINI BOSHQARISH VA MOLIYAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Aliyev Ma'ruf Komiljon o'g'li

PhD, Axborot texnologiyalari va menejment
universiteti iqtisodiyot kafedrasi dotsenti

E-mail: marufaliyev5955@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etiladi. Kimyo sanoatining yuqori kapital sig'imi, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga bo'lgan ehtiyoj va investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda qarz mablag'laridan foydalanish korxonalarining moliyaviy majburiyatlarini boshqarishga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Qarz kapitalining ortishi ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin, biroq uning haddan tashqari ko'payishi foiz xarajatlarining oshishiga, likvidlikning pasayishiga va moliyaviy barqarorlikning zaiflashishiga olib keladi. Maqolada O'zbekiston kimyo sanoati korxonalarining qarz kapitali tarkibi, qisqa va uzoq muddatli majburiyatlari, qarzga xizmat ko'rsatish imkoniyatlari hamda moliyaviy mustaqillik darajasini baholash masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, qarz yukining moliyaviy barqarorlikka ta'sirini aniqlash, moliyalashtirish manbalari o'rtasidagi maqbul nisbatni shakllantirish, qarz majburiyatlarini boshqarish va moliyaviy risklarni kamaytirish yo'nalishlariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda korxonalarining qarzga xizmat ko'rsatish salohiyatini hisobga olgan holda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlarni takomillashtirish masalasi ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: kimyo sanoati korxonalari, qarz yuki, moliyaviy barqarorlik, qarz kapitali, moliyaviy mustaqillik, kapital tarkibi, moliyaviy majburiyatlar, likvidlik, to'lov qobiliyati, moliyaviy leveraj, qarzga xizmat ko'rsatish, moliyaviy risklar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ДОЛГОВОЙ НАГРУЗКОЙ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Алиев Маъруф Комилжон угли

PhD, доцент кафедры экономики Университета
информационных технологий и менеджмента

E-mail: marufaliyev5955@gmail.com

Аннотация. В статье исследуются вопросы совершенствования механизмов управления долговой нагрузкой и обеспечения финансовой устойчивости предприятий химической промышленности Узбекистана. Высокая капиталоемкость химической отрасли, необходимость модернизации производства и использование заёмных средств для финансирования инвестиционных проектов требуют особого внимания к управлению финансовыми обязательствами предприятий. Увеличение заёмного капитала может способствовать расширению производственных возможностей, однако его чрезмерный рост приводит к повышению процентных расходов, снижению ликвидности и ослаблению финансовой устойчивости. В статье рассматриваются вопросы оценки структуры заёмного капитала, краткосрочных и долгосрочных обязательств, способности обслуживать долговые обязательства и уровня финансовой независимости предприятий химической промышленности Узбекистана. Особое внимание уделяется определению влияния долговой нагрузки на финансовую устойчивость, формированию оптимального соотношения источников финансирования, управлению долговыми обязательствами и

снижению финансовых рисков. В исследовании рассматриваются подходы к совершенствованию механизмов укрепления финансовой устойчивости с учётом способности предприятий обслуживать свои долговые обязательства.

Ключевые слова: предприятия химической промышленности, долговая нагрузка, финансовая устойчивость, заёмный капитал, финансовая независимость, структура капитала, финансовые обязательства, ликвидность, платёжеспособность, финансовый леверидж, обслуживание долга, финансовые риски.

IMPROVING DEBT BURDEN MANAGEMENT AND FINANCIAL STABILITY MECHANISMS IN CHEMICAL INDUSTRY ENTERPRISES

Aliyev Ma'ruf Komiljon ugli

PhD, Associate Professor, Department of Economics,
University of Information Technology and Management

E-mail: marufaliyev5955@gmail.com

Abstract. This article examines the improvement of debt burden management and financial stability mechanisms in chemical industry enterprises in Uzbekistan. The high capital intensity of the chemical industry, the need for production modernization, and the use of borrowed funds to finance investment projects require particular attention to the management of corporate financial obligations. An increase in debt financing may contribute to the expansion of production capacity; however, excessive borrowing can lead to higher interest expenses, reduced liquidity, and weaker financial stability. The article addresses the assessment of debt capital structure, short-term and long-term liabilities, debt servicing capacity, and the level of financial independence of chemical industry enterprises in Uzbekistan. Particular attention is paid to assessing the impact of debt burden on financial stability, establishing an optimal balance between financing sources, managing debt obligations, and reducing financial risks. The study explores approaches to improving financial stability mechanisms by taking into account enterprises' capacity to meet their debt servicing obligations.

Key words: chemical industry enterprises, debt burden, financial stability, debt capital, financial independence, capital structure, financial liabilities, liquidity, solvency, financial leverage, debt servicing, financial risks.

Kirish

O'zbekiston iqtisodiyotida kimyo sanoatini rivojlantirish ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, yangi investitsiya loyihalarini amalga oshirish va mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish bilan chambarchas bog'liq. Ushbu tarmoqda ishlab chiqarish jarayonlarining yuqori kapital sig'imi, texnologik uskunalarning katta qiymati va investitsiyalarning uzoq muddatda qoplanishi korxonalarining tashqi moliyalashtirish manbalariga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Biroq qarz mablag'larini jalb qilish ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, foiz xarajatlari, kreditlarni qaytarish muddatlari va joriy majburiyatlarni bajarish bilan bog'liq moliyaviy xavflarni ham yuzaga keltiradi. Ayniqsa, qarz kapitalining ortishi korxonaning pul oqimlari va daromad yaratish imkoniyatlariga mos kelmasa, moliyaviy barqarorlikni saqlash murakkablashadi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish faoliyati bo'yicha asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 2023-yilda 9,8 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 19,7 trln so'mga yetgan [1]. Investitsiyalarning bunday o'sishi tarmoqda moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, investitsiya hajmining ortishi ularning aynan qarz mablag'lari hisobidan moliyalashtirilganini anglatmaydi. Moliyalashtirish manbalari tarkibini, qarz majburiyatlarining muddatlarini va ularga xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini alohida baholash zarur. Jumladan, Navoiyazot AJning 2024-yilgi yillik hisobotida o'z mablag'lari va jalb qilingan

mablag‘lar nisbati koeffitsiyenti 0,20 darajasida qayd etilgan [2]. Bu ko‘rsatkich yirik kimyo sanoati korxonalarida kapital tarkibi va moliyaviy majburiyatlarni boshqarish masalasini chuqur o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Tarmoqning iqtisodiy natijalarida ham e‘tiborga molik tafovutlar mavjud. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 2-iyundagi rasmiy ma‘lumotlariga ko‘ra, so‘nggi to‘qqiz yilda mamlakat sanoatining o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati 6,3 foizni tashkil etgan bir paytda, kimyo sanoatida ushbu ko‘rsatkich 3 foizga ham yetmagan [3]. Bu holat kimyo sanoatida ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish bilan bir qatorda investitsiyalarning moliyaviy natijadorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va moliyalashtirish manbalaridan oqilona foydalanish masalalariga ham e‘tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Qarz mablag‘lari hisobidan amalga oshirilayotgan loyihalarning rentabelligi va pul oqimlari qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini qoplash uchun yetarli bo‘lishi ayniqsa muhimdir.

Shu jihatdan O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarishning mavjud mexanizmlarini o‘rganish, qisqa va uzoq muddatli majburiyatlarning moliyaviy barqarorlikka ta‘sirini baholash hamda qarz kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarida qarz yukining shakllanishi va moliyaviy barqarorlikka ta‘sirini tahlil qilish, qarzga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini baholash hamda moliyaviy majburiyatlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Korxonalarda qarz yukini boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash masalalari xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan kapital tarkibi, moliyalashtirish manbalari va moliyaviy risklar bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Jumladan, F. Modilyani va M. Miller mukammal bozor sharoitida korxona qiymati kapital tarkibiga bog‘liq emasligini nazariy jihatdan asoslagan [4]. S. Myers esa qarz mablag‘laridan foydalanishning iqtisodiy afzalliklari va moliyaviy qiyinchiliklar bilan bog‘liq xarajatlarni o‘rtasidagi muvozanatga e‘tibor qaratgan [5]. S. Myers va N. Majluf axborot asimmetriyasi sharoitida moliyalashtirish manbalarini tanlash korxonaning investitsiya qarorlariga ta‘sir ko‘rsatishini aniqlagan [6].

M. Jensen va W. Meckling qarz kapitalidan foydalanishda mulkdorlar, menejerlar va kreditorlar manfaatlarini o‘rtasidagi ziddiyatlar qo‘shimcha moliyaviy xarajatlarni yuzaga keltirishi mumkinligini asoslagan [7]. S. Titman va R. Wessels kapital tarkibiga korxona hajmi, rentabellik va aktivlar tarkibi kabi omillarning ta‘sirini o‘rgangan [8]. R. Rajan va L. Zingales esa turli mamlakatlar korxonalarida moliyaviy leverajni belgilovchi omillarni qiyosiy baholagan [9]. D. Diamond qarz majburiyatlarining muddatlari va likvidlik riski o‘rtasidagi bog‘liqlikni tadqiq etgan [10]. M. Frank va V. Goyal kapital tarkibiga ta‘sir etuvchi asosiy omillarni empirik baholagan bo‘lsa [11], E. Altman moliyaviy koeffitsiyentlar yordamida bankrotlik xavfini prognozlash yondashuvini ishlab chiqqan [12].

Mazkur tadqiqotlar qarz yukini baholashda kapital tarkibi, moliyaviy leveraj, likvidlik va qarzga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini birgalikda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Biroq O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarining yuqori kapital sig‘imi, uzoq muddatli investitsiya loyihalari va tashqi moliyalashtirishga ehtiyoji ushbu masalaga tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqib yondashishni talab etadi. Shu jihatdan kimyo sanoati korxonalarining qarz majburiyatlarini qiyosiy tahlil qilish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash mexanizmlarini baholashda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil va moliyaviy koeffitsiyentlar usullaridan foydalaniladi. Tadqiqotning axborot bazasini Navoiyazot, Dehqonobod kaliy zavodi, Elektrokimyo zavod va boshqa kimyo sanoati

korxonalarining rasmiy moliyaviy hisobotlari tashkil etadi. Tahlil jarayonida korxonalarning qisqa va uzoq muddatli majburiyatlari, qarz kapitalining umumiy kapitaldagi ulushi, moliyaviy mustaqillik darajasi, moliyaviy leveraj hamda qarzga xizmat ko'rsatish imkoniyatlari o'rganiladi. Ushbu ko'rsatkichlarning o'zgarish dinamikasi va korxonalar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash orqali qarz yukining moliyaviy barqarorlik bilan bog'liqligi baholanadi. Shuningdek, qarz majburiyatlarining muddatlari, moliyalashtirish manbalari tarkibi va korxonalarning to'lov qobiliyati o'rtasidagi nisbatlarni qiyoslash asosida qarz kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy risklarni kamaytirish hamda kimyo sanoati korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari ishlab chiqiladi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston kimyo sanoati korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash qarz kapitalining hajmi, uning tarkibiy tuzilishi va moliyaviy majburiyatlarni bajarish imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Tarmoq korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, texnologik uskunalarni yangilash va investitsiya loyihalarini amalga oshirish katta miqdordagi moliyaviy resurslarni talab etadi. Bunday sharoitda qarz mablag'laridan foydalanish ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini bersa-da, ularning ortiqcha jalb qilinishi korxonaning moliyaviy mustaqilligini cheklashi va qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlarini oshirishi mumkin. Ayniqsa, kreditlarni qaytarish muddatlari bilan ishlab chiqarish faoliyatidan shakllanadigan pul oqimlari o'rtasida nomutanosiblik yuzaga kelishi moliyaviy barqarorlik uchun qo'shimcha xavf tug'diradi. Shu sababli qarz yukini boshqarishda faqat qarzdorlikning umumiy hajmini emas, balki qisqa va uzoq muddatli majburiyatlar nisbatini, xususiyl kapital yetarliligini hamda qarzlarni qaytarish imkoniyatlarini birgalikda baholash zarur.

Mazkur masalani amaliy jihatdan o'rganish maqsadida Navoiyazot AJ, Dehqonobod kaliy zavodi AJ va Elektrokimyozavod QK AJning moliyaviy ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot uchun korxonalarning 2023–2024-yillardagi moliyaviy hisobotlari asos qilib olindi. Jumladan, Navoiyazot AJning xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq tayyorlangan va mustaqil auditorlik tekshiruvidan o'tgan konsolidatsiyalashgan hisoboti, qolgan ikki korxonaning esa Openinfo portalida e'lon qilingan buxgalteriya balanslari ma'lumotlaridan foydalanildi [13–15]. Korxonalar ishlab chiqarish ko'lamini, kapital tarkibi va moliyalashtirish imkoniyatlari jihatidan farqlangani sababli ularning qarz majburiyatlarini taqqoslash moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi turli omillarni aniqlash imkonini beradi. Bunda hisobot standartlari o'rtasidagi farqlar hisobga olinib, asosiy e'tibor balans ko'rsatkichlari, qarzlarning muddat tarkibi va moliyaviy risklarga qaratildi.

1-jadval.

O'zbekiston kimyo sanoati korxonalarining 2024-yildagi moliyaviy majburiyatlari va kapital tarkibi

O'lchov birligi: mlrd so'm

Ko'rsatkichlar	Navoiyazot AJ	Dehqonobod kaliy zavodi AJ	Elektrokimyozavod QK AJ
Jami aktivlar	9 765,94	3 857,77	105,81
Xususiyl kapital	–4 884,72	2 915,99	–5,96
Uzoq muddatli majburiyatlar	7 000,64	882,58	37,41
Joriyl majburiyatlar	7 650,02	59,20	74,37
Jami majburiyatlar	14 650,66	941,78	111,78
Uzoq muddatli bank kreditlari	6 945,50	882,58	37,41
Joriyl aktivlar	1 989,08	534,02	92,83

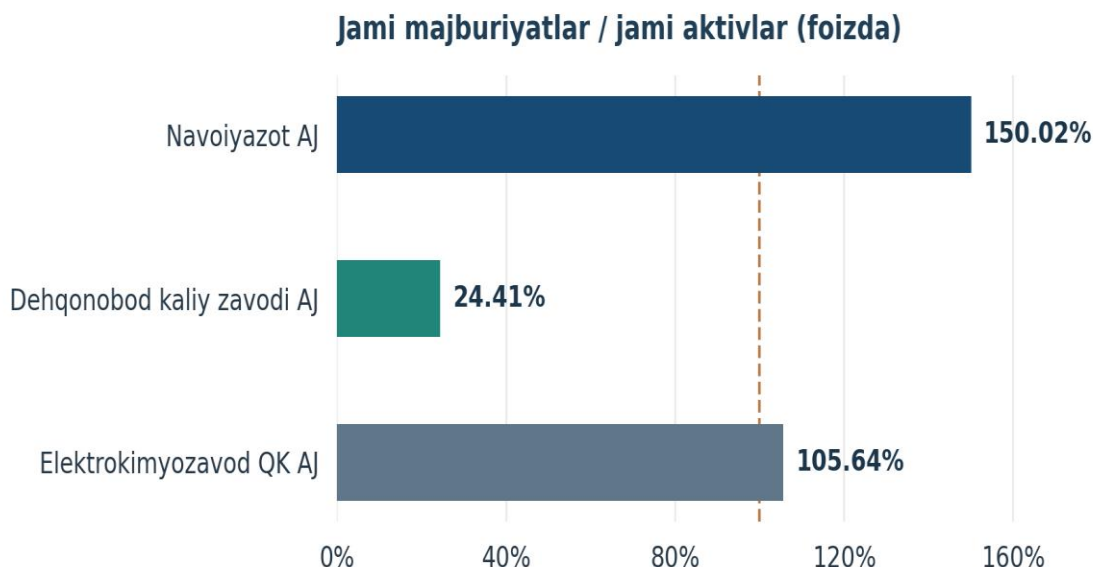
Manba: korxonalarning 2024-yil yakuniga tegishli rasmiy moliyaviy hisobotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan..

1-jadval ma'lumotlari kimyo sanoati korxonalarining qarz majburiyatlari va kapital tarkibida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Xususan, Navoiyazot AJning 2024-yil yakunidagi jami majburiyatlari 14 650,66 mlrd so'mni tashkil etib, umumiy aktivlar qiymatidan yuqori bo'lgan. Korxonaning xususiy kapitali esa manfiy 4 884,72 mlrd so'm darajasida shakllangan. Bu holat oldingi davrlarda jamlangan zararlar va mavjud moliyaviy majburiyatlarning korxona kapital tarkibiga ta'siri yuqori ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Elektrokimyozavod QK AJda ham jami majburiyatlar aktivlar qiymatidan oshgan va xususiy kapital manfiy shakllangan. Dehqonobod kaliy zavodi AJda esa moliyaviy holat boshqacharoq bo'lib, jami aktivlar 3 857,77 mlrd so'mni, xususiy kapital 2 915,99 mlrd so'mni tashkil etgan. Ushbu ko'rsatkichlar mazkur korxonada majburiyatlarning aktivlarga nisbatan ulushi qolgan ikki korxonaga qaraganda ancha past ekanligini bildiradi.

Korxonalarning qarz yukini baholashda majburiyatlarning mutlaq hajmini alohida ko'rib chiqish yetarli emas. Sababi, yirik ishlab chiqarish korxonasida qarzдорlik miqdori yuqori bo'lishi tabiiy holat bo'lishi mumkin, ammo ushbu majburiyatlarning aktivlar va xususiy kapital bilan qoplanish darajasi moliyaviy xavfning haqiqiy ko'lamini aniqlashga yordam beradi. Shuning uchun tadqiqotda jami majburiyatlarning jami aktivlarga nisbati asosida moliyaviy qaramlik darajasi baholandi. Ushbu ko'rsatkichning 100 foizdan yuqori bo'lishi balansdagi majburiyatlar aktivlar qiymatidan ortiq ekanini anglatadi.

1-rasm.

O'zbekiston kimyo sanoati korxonalarida jami majburiyatlarning aktivlarga nisbati, 2024-yil

Manba: muallif tomonidan korxonalarning moliyaviy hisobotlari asosida hisoblangan.

1-rasmda keltirilgan natijalarga ko'ra, jami majburiyatlarning aktivlarga nisbati Navoiyazot AJda 150,02 foizni, Elektrokimyozavod QK AJda 105,64 foizni, Dehqonobod kaliy zavodi AJda esa 24,41 foizni tashkil etgan. Bu farq korxonalarning moliyaviy mustaqillik darajasi bir xil emasligini ko'rsatadi. Navoiyazot va Elektrokimyozavodda majburiyatlarning aktivlardan oshib ketishi xususiy kapitalning manfiy shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, moliyaviy tiklanish va kapital tarkibini yaxshilash masalalarini dolzarblashtiradi. Dehqonobod kaliy zavodida esa aktivlarning katta qismi xususiy kapital bilan qoplangan. Biroq majburiyatlar ulushining nisbatan past bo'lishi ham qarzga xizmat ko'rsatish imkoniyatlari yetarli ekanligini avtomatik ravishda anglatmaydi. Buning uchun qarzlarni qaytarish jadvali, operatsion pul oqimlari va foiz

xarajatlarini ham hisobga olish zarur. Shuningdek, jami majburiyatlarga bank kreditlaridan tashqari kreditorlik qarzlari, soliq majburiyatlari va boshqa to‘lovlar ham kirishini inobatga olish lozim.

Qarz yukining moliyaviy barqarorlikka ta’sirini chuqurroq baholash uchun korxonalarning kredit va qarz mablag‘lari dinamikasini alohida tahlil qilish lozim. Chunki jami majburiyatlar tarkibida bank kreditlari, uzoq muddatli qarzarlar va boshqa kreditorlik majburiyatlari turlicha iqtisodiy mazmunga ega. Bank kreditlari odatda belgilangan foiz to‘lovlari hamda qaytarish muddatlarini nazarda tutadi. Kreditorlik qarzarlarining ayrim turlari esa korxonaning joriy hisob-kitoblari bilan bog‘liq bo‘lib, ularni boshqarish boshqa yondashuvni talab etadi. Shu sababli qarz kapitalining tarkibini uning umumiy hajmi bilan birgalikda baholash qarzga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

2-jadval.

O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarida kredit va qarz majburiyatlarining 2023–2024-yillardagi dinamikasi

O‘lchov birligi: mlrd so‘m

Korxona va ko‘rsatkichlar	2023	2024
Navoiyazot AJ		
Uzoq muddatli kreditlar va qarzarlar	8 452,57	6 945,50
Qisqa muddatli kreditlar va qarzarlar	4 021,61	4 858,04
Jami kreditlar va qarzarlar	12 474,18	11 803,55
Dehqonobod kaliy zavodi AJ		
Uzoq muddatli bank kreditlari	2 618,82	882,58
Boshqa uzoq muddatli qarzarlar	51,76	0,00
Jami kreditlar va qarzarlar	2 670,58	882,58

Manba: Navoiyazot AJ va Dehqonobod kaliy zavodi AJning 2024-yilgi moliyaviy hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

2-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, Navoiyazot AJning jami kredit va qarz majburiyatlari 2023-yildagi 12 474,18 mlrd so‘mdan 2024-yilda 11 803,55 mlrd so‘mga kamaygan. Biroq qarzlarning muddat tarkibida boshqa yo‘nalishdagi o‘zgarish kuzatiladi. Xususan, uzoq muddatli kreditlar va qarzarlar 8 452,57 mlrd so‘mdan 6 945,50 mlrd so‘mga qisqargan bo‘lsa, qisqa muddatli kreditlar va qarzarlar 4 021,61 mlrd so‘mdan 4 858,04 mlrd so‘mga oshgan. Natijada qisqa muddatli qarzlarning jami kredit va qarzlardagi ulushi 2023-yildagi 32,24 foizdan 2024-yilda 41,16 foizga yetgan. Bu esa umumiy qarzdorlik hajmi kamaygan sharoitda ham qisqa muddatli to‘lov majburiyatlarining nisbiy salmog‘i oshganini ko‘rsatadi. Bunday tarkibiy o‘zgarishlarni baholashda kreditlarning qaytarish muddatlari, qayta moliyalashtirish shartlari va operatsion faoliyatdan olinadigan pul tushumlari o‘rtasidagi muvozanatga alohida e’tibor qaratish talab etiladi.

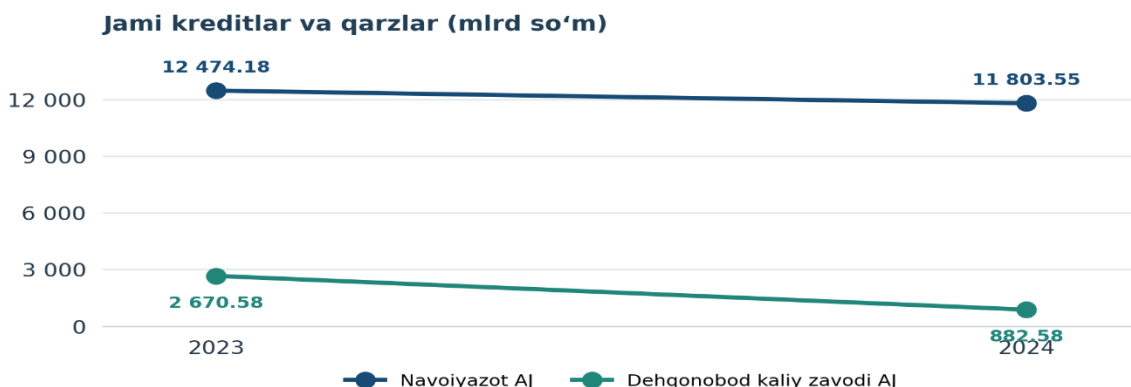
Dehqonobod kaliy zavodi AJda ham kredit va qarz majburiyatlari sezilarli kamaygan. Ularning jami hajmi 2023-yildagi 2 670,58 mlrd so‘mdan 2024-yilda 882,58 mlrd so‘mga tushib, qariyb 67 foizga qisqargan. Mazkur o‘zgarishning asosiy qismi uzoq muddatli bank kreditlari hisobiga to‘g‘ri keladi. Biroq balansdagi kredit qoldig‘ining kamayishi qarzlarning to‘liq pul shaklida qaytarilganini anglatmaydi. Qarzlarni qayta tuzish, kapitalga aylantirish yoki boshqa buxgalteriya operatsiyalari ham bunday o‘zgarishga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun kreditlar qoldig‘ining kamayish sabablarini aniqlashda balans ko‘rsatkichlari bilan birga pul oqimlari va moliyaviy hisobotlarga berilgan izohlarni ham o‘rganish zarur.

2-rasm.

Navoiyazot AJ va Dehqonobod kaliy zavodi AJda kredit va qarz majburiyatlarining o'zgarish dinamikasi

Manba: muallif tomonidan korxonalarning rasmiy moliyaviy hisobotlari asosida shakllantirilgan.

2-rasmdagi ko'rsatkichlardan ko'rinadiki, har ikkala korxonada kredit va qarz majburiyatlarining umumiy hajmi qisqargan, biroq kamayish sur'atlari bir-biridan farq qiladi. Dehqonobod kaliy zavodi AJda pasayish nisbatan keskin bo'lgan bo'lsa, Navoiyazot AJda kredit va qarzarlar hajmining qisqarishi ancha sekin kechgan. Ayniqsa, Navoiyazot AJda uzoq muddatli moliyalashtirishning katta hajmda saqlanib qolishi va qisqa muddatli qarzarlar ulushining ortishi korxona uchun qarz majburiyatlarini bajarish jadvalini oqilona shakllantirish muhimligini ko'rsatadi. Qarz yukining kamayishi moliyaviy barqarorlikni yaxshilash uchun qulay sharoit yaratishi mumkin, lekin buning natijasi korxonaning xususiy kapitali, pul oqimlari va qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlaridagi o'zgarishlar bilan birgalikda baholanishi kerak.

Qarz yukining moliyaviy barqarorlikka ta'sirini aniqlashda moliyaviy xarajatlar ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, xorijiy valyutada jalb qilingan kreditlar bo'yicha foiz to'lovlari va valyuta kursi farqlari korxonalarning moliyaviy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, Navoiyazot AJning xalqaro moliyaviy hisobotida aks ettirilgan moliyaviy xarajatlar, foiz to'lovlari va operatsion faoliyatdan shakllangan pul oqimlari alohida tahlil qilindi.

3-jadval.

Navoiyazot AJning qarzga xizmat ko'rsatish va moliyaviy xarajatlar ko'rsatkichlari

O'lchov birligi: mlrd so'm

Ko'rsatkichlar	2023	2024
Moliyaviy xarajatlar jami	1 480,33	780,51
Foiz xarajatlari	738,60	668,97
Amalda to'langan foizlar	544,10	392,10
Operatsion faoliyatdan sof pul oqimi	1 721,83	1 586,80
Yangi jalb qilingan kreditlar va qarzarlar	333,77	1 537,00
Kreditlar va qarzarlar bo'yicha asosiy qarz qaytarilishi	1 789,44	2 310,86

Manba: Navoiyazot AJning 2024-yilgi konsolidatsiyalashgan MHXS hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan.

3-jadval natijalariga ko'ra, Navoiyazot AJning moliyaviy xarajatlari 2023-yildagi 1 480,33 mlrd so'mdan 2024-yilda 780,51 mlrd so'mga kamaygan. Mazkur pasayish qariyb 47,3 foizni

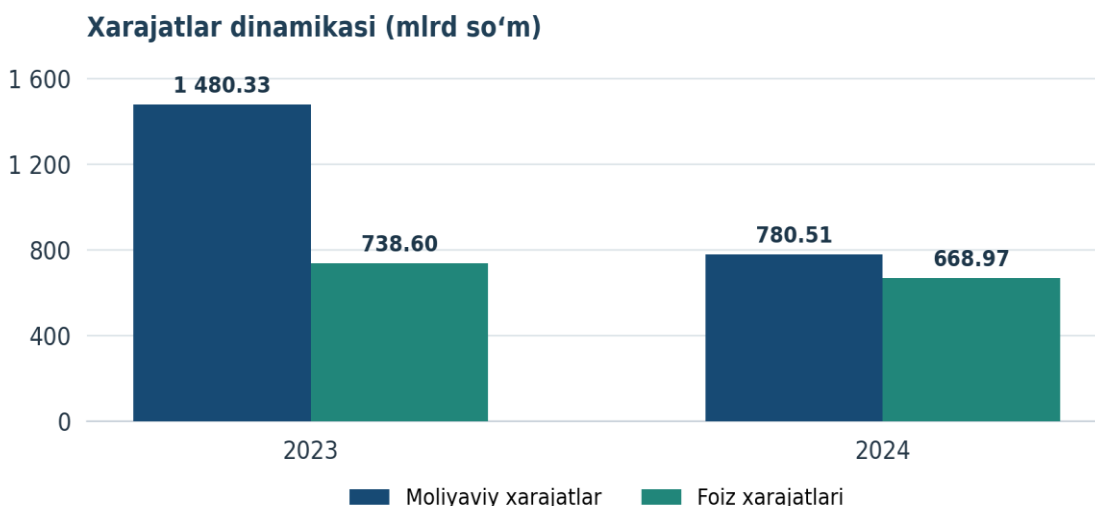

tashkil etgan. Biroq moliyaviy xarajatlarning qisqarishini faqat kredit foizlari kamaygani bilan izohlash to‘g‘ri emas. Chunki korxonaning foiz xarajatlari shu davrda 738,60 mlrd so‘mdan 668,97 mlrd so‘mga, ya‘ni taxminan 9,4 foizga qisqargan. Hisobot ma‘lumotlarida moliyaviy xarajatlar tarkibidagi valyuta kursi farqlaridan yuzaga kelgan zararlar ham sezilarli kamaygani qayd etilgan. Demak, moliyaviy xarajatlar dinamikasiga qarzlarining umumiy hajmi bilan birga valyuta kursidagi o‘zgarishlar ham ta‘sir ko‘rsatgan.

Korxonaning operatsion faoliyatdan sof pul oqimi 2023-yilda 1 721,83 mlrd so‘mni, 2024-yilda esa 1 586,80 mlrd so‘mni tashkil etgan. Shu davrda amalda to‘langan foizlar 544,10 mlrd so‘mdan 392,10 mlrd so‘mga kamaygan. Operatsion faoliyat bo‘yicha sof pul oqimining ijobiy shakllanishi korxonada joriy faoliyat hisobidan pul mablag‘lari yaratilayotganini ko‘rsatsa-da, bu barcha kredit majburiyatlarini o‘z vaqtida qaytarish imkoniyati yetarli ekanligini anglatmaydi. Chunki kreditlarning asosiy qarz qismi ham to‘lanishi zarur. Jumladan, 2024-yilda korxona 1 537,00 mlrd so‘m miqdorida yangi qarz mablag‘larini jalb qilgan bo‘lsa, kredit va qarzlarining asosiy summasi bo‘yicha 2 310,86 mlrd so‘mni qaytargan. Bu holat qarz majburiyatlarini bajarishda mavjud pul oqimlari bilan bir qatorda qayta moliyalashtirish imkoniyatlarini ham hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi.

3-rasm.

Navoiyazot AJning moliyaviy xarajatlari va foiz xarajatlari dinamikasi

Manba: muallif tomonidan Navoiyazot AJning 2024-yilgi konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisoboti asosida shakllantirilgan.

3-rasm moliyaviy xarajatlar va foiz xarajatlari bir xil sur‘atda o‘zgarmaganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, moliyaviy xarajatlarning keskin kamayishiga qaramay, foiz xarajatlari nisbatan yuqori darajada saqlanib qolgan. Bu esa korxonaning qarz majburiyatlarini boshqarishda kredit foizlarini kamaytirish bilan birga valyuta risklarini nazorat qilish masalasiga ham e‘tibor qaratish zarurligini anglatadi. Hisobotga ko‘ra, Navoiyazot AJning ayrim investitsiya loyihalari 2013–2018-yillarda AQSh dollari va Yaponiya iyenasi jalb qilingan kreditlar hisobidan moliyalashtirilgan. Hisobot davrigacha bo‘lgan valyuta kursi o‘zgarishlari esa moliyaviy natijalarga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan [13]. Bunday sharoitda korxonalarning qarz yukini boshqarish mexanizmlari kreditlar muddatini optimallashtirish, xorijiy valyutadagi majburiyatlarni muvofiqlashtirish va qarzga xizmat ko‘rsatish uchun zarur pul oqimlarini oldindan rejalashtirishga qaratilishi lozim.

Qarz majburiyatlarining moliyaviy barqarorlikka ta‘sirini baholashda likvidlik ko‘rsatkichlari ham muhim o‘rin tutadi. Chunki korxonaning umumiy aktivlari yetarli bo‘lishi mumkin, biroq ularning asosiy qismi uzoq muddatli ishlab chiqarish aktivlarida jamlangan bo‘lsa, qisqa muddatli majburiyatlarni bajarishda muammolar yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. Shu sababli tadqiqotda korxonalarning joriy aktivlari, joriy majburiyatlari va pul mablag‘lari asosida

likvidlik holati baholandi.

4-jadval.

O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarining 2024-yildagi likvidlik va moliyaviy qaramlik ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	Navoiyazot AJ	Dehqonobod kaliy zavodi AJ	Elektrokimyoza vod QK AJ
Joriy likvidlik koeffitsiyenti	0,26	9,02	1,25
Jami majburiyatlarning aktivlarga nisbati, %	150,02	24,41	105,64
Xususiy kapitalning aktivlarga nisbati, %	–50,02	75,59	–5,64
Joriy majburiyatlarning jami majburiyatlardagi ulushi, %	52,22	6,29	66,54

Manba: muallif tomonidan korxonalarining moliyaviy hisobotlari asosida hisoblangan.

4-jadvaldan ko‘rinadiki, Navoiyazot AJning joriy likvidlik koeffitsiyenti 0,26 ni tashkil etgan. Bu esa joriy aktivlar qisqa muddatli majburiyatlarning taxminan 26 foiziga teng bo‘lganini anglatadi. Korxonaning 2024-yilgi konsolidatsiyalashgan hisobotida joriy majburiyatlar joriy aktivlardan 5 660,94 mlrd so‘mga yuqori bo‘lgani qayd etilgan. Shu bilan birga, ayrim kredit shartnomalari shartlari buzilgan bo‘lsa-da, banklarning muddatidan oldin qaytarishni talab qilish huquqidan voz kechishi va ayrim qarzlarni kapitalga aylantirishga doir choralar hisobot izohlarida ko‘rsatilgan [13]. Bu holat qarz yukini kamaytirishda qarzlarni qayta tuzish, qaytarish muddatlarini muvofiqlashtirish va moliyalashtirish tarkibini o‘zgartirish mexanizmlari muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Biroq hisobotda kutilayotgan kapitalga aylantirish jarayonini 2024-yil yakunida to‘liq amalga oshirilgan operatsiya sifatida baholash mumkin emas.

Dehqonobod kaliy zavodi AJda joriy likvidlik koeffitsiyenti 9,02 ni tashkil etib, joriy aktivlar joriy majburiyatlardan ancha yuqori bo‘lgan. Bu korxonaning balans bo‘yicha qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash imkoniyati nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Shunga qaramay, joriy aktivlar tarkibida zaxiralar va debitorlik qarzlarning mavjudligi sababli ushbu koeffitsiyentni real pul mablag‘lari yetariligi bilan tenglashtirish to‘g‘ri emas. Elektrokimyo zavod QK AJda esa joriy likvidlik koeffitsiyenti 1,25 darajasida shakllangan. Mazkur korxonada jami majburiyatlarning aktivlardan yuqoriligi va joriy majburiyatlarning umumiy majburiyatlarda salmoqli ulushga ega ekanligi moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda qisqa muddatli to‘lovlarni boshqarish zarurligini ko‘rsatadi. Korxonaning 2025-yil birinchi choragi hisobotidagi davr boshiga tegishli ma‘lumotlarga ko‘ra, 2024-yil yakunida muddati o‘tgan debitorlik qarzlari ham mavjud bo‘lgan [15]. Bunday sharoitda kreditorlik majburiyatlarini bajarish bilan birga debitorlik qarzlarni undirish jarayonini yaxshilash ham muhim ahamiyatga ega.

Tahlil qilingan korxonalarda qarz yukining shakllanishi va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari bir-biridan farq qilgani sababli barcha korxonalar uchun yagona qarz boshqaruvi mexanizmini qo‘llash yetarli emas. Xususan, Navoiyazot AJda qarzlarning muddat tarkibi, xorijiy valyutadagi majburiyatlar va xususiy kapitalning manfiyligi bilan bog‘liq muammolar ustuvor ahamiyatga ega. Ushbu korxonada qarzlarni qayta tuzish, moliyalashtirish muddatlarini ishlab chiqarish loyihalarining pul oqimlariga moslashtirish va kapital tarkibini mustahkamlashga yo‘naltirilgan choralarni o‘rganish zarur. Dehqonobod kaliy zavodi AJda esa qarz majburiyatlarining kamayishi va xususiy kapital ulushining yuqoriligi fonida mavjud moliyaviy imkoniyatlarni saqlash, uzoq muddatli kreditlarga xizmat ko‘rsatishni rejalashtirish hamda qarz kapitalidan foydalanish samaradorligini nazorat qilish muhimdir. Elektrokimyo zavod QK AJ uchun esa joriy majburiyatlar, kreditorlik qarzlari va debitorlik qarzlarni boshqarish o‘rtasidagi muvozanatni tiklash ustuvor vazifalardan biri bo‘lishi mumkin.

Olingan natijalar asosida kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarish mexanizmini takomillashtirishda uchta o‘zaro bog‘liq jihatni hisobga olish maqsadga muvofiq. Birinchidan, kredit va qarz majburiyatlari korxonaning aktivlari hamda xususiy kapitali bilan mutanosib bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, qarzlarning qaytarish muddatlari operatsion va investitsion pul oqimlari shakllanish davriga moslashtirilishi zarur. Uchinchidan, moliyaviy barqarorlikni baholashda jami qarzdorlik darajasi bilan cheklanmasdan, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari, valyuta risklari va likvidlik ko‘rsatkichlarini birgalikda kuzatish lozim. Bunday yondashuv korxonalarning moliyaviy holatidagi salbiy o‘zgarishlarni dastlabki bosqichlarda aniqlash va ularga mos boshqaruv choralarini ishlab chiqishga xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarining 2023–2024-yillardagi moliyaviy ko‘rsatkichlari qarz yukining moliyaviy barqarorlikka ta’siri korxonalarning kapital tarkibi, majburiyatlar muddatlari va pul oqimlari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. Qarzlarning kamayishi har doim ham moliyaviy barqarorlikning mustahkamlanganini, yuqori qarzdorlik esa barcha holatlarda to‘lovga qobiliyatsizlikni anglatmaydi. Muhim masala jalb qilingan mablag‘larning iqtisodiy samaradorligi va majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarish imkoniyatidir. Shu bois kimyo sanoati korxonalarida qarz kapitalini boshqarish moliyaviy koeffitsiyentlarni alohida nazorat qilishga emas, balki qarz yukini, kapital tarkibini, pul oqimlarini va moliyaviy risklarni o‘zaro bog‘liq holda baholashga asoslanishi lozim.

Xulosa

O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash masalalarini o‘rganish natijalari korxonalarning moliyaviy holati, kapital tarkibi va qarz majburiyatlarini bajarish imkoniyatlari o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, 2024-yilda jami majburiyatlarning aktivlarga nisbati "Navoiyazot" AJda 150,02 foizni, "Elektrokimyo zavod" QK AJda 105,64 foizni, "Dehqonobod kaliy zavodi" AJda esa 24,41 foizni tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkichlar kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarishga ularning moliyaviy imkoniyatlari va ishlab chiqarish xususiyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Tahlil davomida qarz majburiyatlarining umumiy hajmi kamayishi har doim ham moliyaviy barqarorlik mustahkamlanganini anglatmasligi aniqlandi. Jumladan, "Navoiyazot" AJda 2023–2024-yillarda jami kredit va qarzlar hajmi qisqargan bo‘lsa-da, qisqa muddatli qarzlarning ulushi ortgan. Bu holat qarz yukini baholashda uning mutlaq miqdori bilan cheklanmasdan, majburiyatlarning muddat tarkibi, foiz xarajatlari, likvidlik va operatsion pul oqimlarini kompleks tahlil qilish zarurligini asoslaydi. Shuningdek, xorijiy valyutada jalb qilingan kreditlar bo‘yicha valyuta risklarini boshqarish ham moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, kimyo sanoati korxonalarida qarz yukini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish uchun qarz majburiyatlarining maqbul tarkibini shakllantirish, kreditlarni qaytarish muddatlarini ishlab chiqarish va investitsiya loyihalaridan kutilayotgan pul oqimlariga muvofiqlashtirish, qarzga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini muntazam baholash hamda moliyaviy risklarni oldindan aniqlash tizimini rivojlantirish taklif etiladi. Bunda moliyaviy leveraj, joriy likvidlik, xususiy kapital yetarliligi va qarzga xizmat ko‘rsatish koeffitsiyentlarini o‘zaro bog‘liq holda qo‘llash, shuningdek, foiz stavkalari va valyuta kurslaridagi o‘zgarishlarga nisbatan stress-testlarni joriy etish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, O‘zbekiston kimyo sanoati korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash qarz mablag‘larini shunchaki qisqartirishga emas, balki ulardan foydalanish samaradorligini oshirish, qarzlarning muddat va valyuta tarkibini optimallashtirish hamda ichki moliyaviy resurslarni mustahkamlashga asoslanishi lozim. Taklif etilgan yondashuvlarning amaliyotga tatbiq etilishi qarz majburiyatlarini boshqarish sifatini yaxshilash, to‘lov qobiliyatiga tahdid soluvchi omillarni o‘z vaqtida aniqlash va korxonalarning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Kimyo mahsulotlarini ishlab chiqarishda o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi. – Toshkent, 2025-yil 18-sentabr.
2. "Navoiyazot" AJ. 2024-yil yakunlari bo‘yicha yillik hisobot. – Toshkent: Yagona korporativ axborot portali (Openinfo), 2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Kimyo sanoatini jadal rivojlantirish vazifalari belgilandi. – Toshkent, 2026-yil 2-iyun.
4. Modigliani F., Miller M. H. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // The American Economic Review. – 1958. – Vol. 48, No. 3. – P. 261–297.
5. Myers S. C. The Capital Structure Puzzle // The Journal of Finance. – 1984. – Vol. 39, No. 3. – P. 574–592.
6. Myers S. C., Majluf N. S. Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have // Journal of Financial Economics. – 1984. – Vol. 13, No. 2. – P. 187–221.
7. Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, No. 4. – P. 305–360.
8. Titman S., Wessels R. The Determinants of Capital Structure Choice // The Journal of Finance. – 1988. – Vol. 43, No. 1. – P. 1–19.
9. Rajan R. G., Zingales L. What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from International Data // The Journal of Finance. – 1995. – Vol. 50, No. 5. – P. 1421–1460.
10. Diamond D. W. Debt Maturity Structure and Liquidity Risk // The Quarterly Journal of Economics. – 1991. – Vol. 106, No. 3. – P. 709–737.
11. Frank M. Z., Goyal V. K. Capital Structure Decisions: Which Factors Are Reliably Important? // Financial Management. – 2009. – Vol. 38, No. 1. – P. 1–37.
12. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23, No. 4. – P. 589–609.
13. "Navoiyazot" AJ. Consolidated Financial Statements for 2024 and Independent Auditors' Report. – Toshkent: KPMG Audit LLC, 2025. – 43 p.
14. "Dehqonobod kaliy zavodi" AJ. 2024-yil yakunlari bo‘yicha yillik moliyaviy hisobot. – Toshkent: Yagona korporativ axborot portali (Openinfo), 2025.
15. "Elektrokimyo zavod" QK AJ. 2025-yil I chorak uchun moliyaviy hisobot. – Toshkent: Yagona korporativ axborot portali (Openinfo), 2025.

